

Glatz Ferenc

A MAGYAR KÖZGONDOLKODÁS OSZTRÁK-KÉPE AZ ÚJKORBAN*

Szaladj kuruc, jön a német / lásd mily lompos, tudós féreg!... / Mert hogy tudós, az tagadhatatlan, / de hogy féreg az is való, mert szeret csúszni-mászni! – mondotta 1895. január 30-án a Parlamentben Thaly Kálmán, a Függetlenségi Párt képviselője. Thaly Kálmán, aki a kor közfelfogására a legnagyobb hatást gyakorló történész volt, az ún. kuruchagyományok, a Habsburg-ellenes 16–17. századi hagyományok éltetője.

A parlamenti felszólalás vers formában elmondott néhány sora magába sűriti mindazokat az emberi jellemvonásokat, amelyeket az újkorban, a 17–19. században a hazai közgondolkodás egyik áramlata rajzolt nyugati szomszédainkról.

Megtalálható a versikében az osztrákok és németek azonosítása, ami Magyarországon lényegében csak 1956 után tűnt el véglegesen. „Tudós féreg”, azaz felkészült, könyvolvasó, többet tud, mint mi, magyarok. Ami kézenfekvően függött össze azzal, hogy a nagy nyugati szellemi áramlatok a német–római császárságon, majd később az osztrák császárságon (1806 után), illetve a kiegyezés után Ausztrián keresztül értek Magyarországra, a német nyelvű kultúra közvetítésével. Nemcsak a tudományos irodalom nevelkedett a német nyelvű irodalmon, de a művészeti áramlatok éppúgy, mint az 1870-es években kibontakozó iparos szakkönyv-irodalom. Hiszen a hazai jól képzett iparos réteg jelentős része az 1900-as évekig német–osztrák–morva eredetű volt. A Habsburg Monarchia mun-

* Gecsényi Lajos hét évig – 1987–1994 között – volt Magyarország (Magyar Népköztársaság, 1989-től Magyar Köztársaság) bécsi levéltári megbízottja. E hét – pontosabban abból öt – év volt az osztrák–magyar kulturális-tudományos kapcsolatok legaktívabb korszaka Trianon óta. Kezdte a kapcsolatok aktivizálását a Németh-kormány (1989. május–1990). Témái: világkiállítás tervezett közös rendezése, majd németnyelvű tanárok Magyarországra küldése az orosz tanárok pótlására, azután közös kultúrpolitikai átfogó akcióterve (Aktion Österreich Ungarn). Folytatódott az Antall-kormány idején (1990–1994). Témái: az Európai Unió létrejöttének kihatása, a „visegrádi” államközi kapcsolatok kulturális-tudományos előkészítése, a magyar–osztrák–szlovák regionális kulturális kapcsolatok kiépítése. Ennek az osztrák–magyar kulturális kapcsolatrendszernek – részben, mint miniszter a Németh-kormányban, majd az Antall-kormány idején, mint a Teleki Intézet tudományos tanácsának elnöke, akadémiai bizottságok vezetője és mint a Budapesti Európa Intézet igazgatója – aktív részese voltam. A „bécsi oldalon” a tudományos kapcsolatok egyik legszorgosabb és mindkét fél számára megbízható szervezője volt Gecsényi Lajos. Több közös szereplésünk között az egyik a bécsi követségi palota rekonstrukciós szakbizottságában való részvételünk volt. (Több közös értekezlet, megjelentetés a régi, közös történész-barátainkkal, Jeszenszky Gézával, mint külügyminiszterrel, Szakály Ferencel, mint a bizottság történész-szakértő tagjával.) Az átadás alkalmával – 1994. április 12. – tartott, közösen szervezett osztrák–magyar fórum egyik előadásának szövegét szeretném most felvételni a Gecsényi Lajos 70. születésnapjára összeállítandó Emlékkönyvbe.

kaerőpiacán a vándorlás – ismert módon – relatíve szabad volt. A polgári szakszerűség igényéhez nehezen tudott alkalmazkodni a vidéki, hanyatló dzsentri, aki a jobbágyszabádkodítás után épp elvesztette atyái birtokát, vagy annak jelentős részét. Nem értett a szakigazgatáshoz a vasút, egészségügy, pénzügy, kereskedelem, igazságügy területén, ahová áramlottak be az „idegenek”. Jobbára a helyi igazgatásban, a törvényhatóságokban találta meg a helyét.

„Csúszó-mászó” – mondja a versike. Vagyis a polgári tisztviselői fegyelmezettség szabályai szerint viselkedik, szemben azzal az ún. vitéz, asztalra csapó, szókimondó magatartással, amelyet a magyarnak mondott dzsentri tartott életideálnak. (Amely életideálhoz még a titkos szavazás sem passzolt, mivel magyar ember szókimondó és vállalja a véleményét.)

„Lompos” – mondja Thaly Kálmán a nyugati szomszédokra, vagyis öltöztük a német módi. A vitézinek mondott magyar öltözködéssel, csizmával, a passzentes combnadrággal, a zsinóros mellénnyel és mentével szemben: cipő, és „bőrnadrág”. (Ahogy egyébként a kuruc hagyományú dalban is szembeállították a „sarkantyús csizmát” a „kócsagtollas kalapot” a német–osztrák cipelővel és bőrnadrággal.)

Hosszú történeti-művelődéstörténeti fejtegetéseket tehetnénk most arról, hogy a 19–20. század fordulójának osztrák–német képe a magyar történeti és politikai irodalomban hogyan színeződik. Miként van kiszolgáltatva a közös Monarchia két állama közötti politikai vitáknak, milyen eltérést mutat ez a kép a megyei dzsentrihivatalnok fejében és a városi polgári tisztségviselő-rétegben. S hogy mennyire más – ha egyáltalán megfogalmazták a különbözőségüket *csak* etnikailag – a kialakuló munkástársadalom, vagy a parasztság vagy az etnikailag még inkább kevert magántisztviselői társadalomban. S hogy vajon a tudós-mivolt, az ún. lompos öltözködés például a köztudottan bő gatyát viselő alföldi parasztok körében is olyan megvetéssel találkozott-e, mint a Függetlenségi Párt szónokának gondolkodásában. De nem az a célunk, hogy egy történeti konferencia vitájához adalékokat szolgáltatassunk, hanem hogy megkeressük a két szomszédos nép állami és magánszférájának adminisztrációja között a gazdasági, diplomáciai, humánpolitikai együttműködés lehetőségeit. De akkor miért beszélünk ma a bő gatyáról, a tudós férgéről az évszázaddal vagy évszázadokkal ezelőtti előítéletekről, netán helyes meglátásukról. Válaszom: azért, mert akár egy üzletben, akár zöld- vagy fehérasztal melletti tárgyalásokon nem mindegy, ki milyen preconcepcióval ül az asztalhoz. És főként, hogy kinek milyen képe van a tárgyalópartneréről.

Ezért engedjenek meg néhány rövid jellemzést a magyar politikai gondolkodásban élő osztrák-képekről.

Első kép: a nemzetté válás befejezése, a polgári államiság kiépítése előtti korszakról

Thaly 1895. évi beszédének első szavai általánosságban „német”-ről tesznek említést. Ez abból ered, hogy a magyar közgondolkodásban a kezdetektől 1848–49-ig nem élt megkülönböztetés az osztrákok és németek között. Sőt,

minden adat arra mutat, hogy 1867 után is elsősorban csak a művelt középosztály különbözteti meg az osztrák–németeket a birodalmi németektől. A középosztály újságjaiban az örökös tartományokat bemutató bédekerekben már elkülönül az „osztrák” a „némettől”, de a társadalom alsóbb rétegei előtt 1956-ig nem világos a németek és az osztrákok közötti különbségtétel. (A középosztálynak szánt lexikonok közül az 1941-ben megjelenő Új Idők Lexikonjában olvashatunk korrekt leírást az osztrák tartományok „szellemének” különállásáról.) A különbségtétel ezen megkésettisége részben a nyelvazonossággal magyarázható (ahogy minden Magyarországra bevándorlót, a 13. századi szászokat, a 18. századi svábokat, frankokat, 1848 után osztrák iparosokat, kereskedőket egyaránt „svábnak”, legjobb esetben „német”-nek nevez a falusi, városi közbeszéd). Magyarázható azzal is, hogy a Habsburgok évszázadokon át voltak magyar királyok és német–római császárok, s az osztrák tartományok természetes részét képezték a birodalomnak. És végül magyarázható az 1938–45 közötti helyzettel, amikor az átlag magyar polgár előtt a németek egyszerűen ismét a régi közös államot hozták létre, „hiszen németek”.

Ennek az alapján az 1848–49 előtt született német–osztrák képnek sok, ám az évszázadok során összerosódott alapszíne van. Ismeretes a történeti irodalomból, hogy a középkori magyar királyok udvarában igen nagy számban éltek idegen lovagok (mindenekelőtt németek), s hogy a magyar főnemesi családok sorában is nagy hányaddal szerepelnek. Az is ismeretes, hogy a magyar köznemesség a maga rétegérdekeit az arisztokráciával szemben nemegyszer nemzeti érdekként fogalmazza meg, mondván: a főnemesek között igen sok az idegen. A német- és idegenellenesség a 14. századtól kimutatható a magyar köznemesi vezető rétegek gondolkodásában. Ez az érdeellentét fogalmazódik meg a 16–19. századi városi polgári társadalomban is. II. Mátyásnak 1608-ban törvényben kellett biztosítani, hogy a városokban magyarok is nyerhessenek polgárjogot. Ugyanis ezeknek a városoknak nemcsak városi jogai voltak – német mintájú városi jogaik –, de többnyire a polgárai is németül beszéltek. Ebből a korszakból származik a magyar osztrákok (illetve német) képének egyik máig kísértő vonása: a kisebbségi érzés. A német területről bevándorlók egy fejlettebb európai kultúra hordozói: közösségi életük szervezett, szerszámaik jobbak, termelési eljárásaik hatékonyabbak, házaik nagyobbak, erősebbek. És valószínűleg a kisebbségi érzéssel egy töről fakad, hogy a magyar közép-retegek lenéznek és leminősítenek mindent, ami számukra elérhetetlen.

A közös király, 1526 után, javít a szimpátiámérlegen, hiszen a törökkel szemben a Habsburg uralkodó a Birodalom támogatását biztosította. De ezt a vezetőrétegnek csak egyik része látta be, s annál is rombolta a szimpátiát a kor nagy területi-igazgatási újítása: a fejedelmi abszolutizmus kiépítése a bürokrácia segítségével. A Habsburg uralkodók 16–19. századi kísérletei a centralizált Monarchia megteremtésére birodalmuk minden részén ellenállásra találtak. Magyarországon (és hasonlóan Csehországban) ez nemzeti jelleget is öltött. Tehát a 16–17. századi török megszállás idején a királyi Magyarország, Erdély sőt a török hódoltság magyarságában is élt ugyan a keresztény összetartozás tudata, s élt a király tisztelete is, de az idegen (értsd német) tisztviselők és az abszo-

lutizmus politikusaival szemben már feltámadt az általános ellenszenv. (Jellemző, hogy a Habsburg uralkodók legnagyobb 17. századi támogatója Pázmány Péter bíboros végrendeletében arra inti saját erdélyi magyar ellenségeit, őrizték önmagukat, „mert különben gallérunk alá köpik a német” (1637). Ekkor keletkezik a napjainkig oly nagy erővel élő németellenes kurucmentalitás, amely a királyhű, illetve rendszerhű politikát azonosítja a némettel, idegennel és valami népárulással. (Ezért is kevés a magyar történelemben a maga korában népszerű kormánytámogató politikus, miközben a mindenkori politikai ellenzéki – még ha korlátolt vagy teljesen haszontalan is – népszerű vagy nemzeti hős.) Pedig tudjuk, hogy a valóságban a sok labanc (azaz kormányhű) magyar, sőt – ahogy mondják – „jó magyar” volt. Külön említést érdemel az ellenreformáció, illetve a katolikus-protestáns ellentét magyar kontra német öröksége. Ismeretes tény: a Habsburgok a közép-európai ellenreformáció vezérei voltak, s a kelet-magyarországi területek már az adminisztratív területi különállás miatt is túlnyomórészt reformáltak, kálvinisták lettek.

Második kép: az osztrákellenesség és a bizalmatlan házastárs (1848–49–1918)

Az 1848–49. évi szabadságharcban tudatosan először a társadalom egy részében az osztrák és német közötti különbség, mégpedig azonnal negatív vonásokat rajzolva az osztrákokról alkotott képre. A közgondolkodás, de sokáig a történészek sem törődtek azzal, hogy a kivégzett 13 magyar vértanú között négy osztrák–német található, az 1848–49. évi szabadságharc a népemlékezetben máig osztrák–magyar háborúként él. Szinte az egész magyar politikai vezetés osztrákellenes bizalmatlansággal fog hozzá a kiegyezés előkészítéséhez. (Jellemző e bizalmatlanságra, hogy 1867-ben, a kiegyezés évében Ghiczy Kálmán vezető középbal politikus nem bíz az osztrák pénzügyi adminisztráció őszinteségében és kéri, hogy a pénzügyminisztérium több mázsányi aktáiba, illetve pénzügyi könyveibe betekintést nyerhessen.) A politikusok szintjén a bizalmatlanság szinte 1914-ig megmarad: a félelem attól, hogy a fejlettebb bürokrácia becsapja a fejletlenebbet. Táplálja ezt a bizalmatlanságot a bécsi abszolutista bürokráciától való 300 éves félelem is. Mindez persze elfedi a valóságot – nemcsak a korabeli politikai adminisztráció, de sokáig az utókor történésze előtt is –, nevezetesen azt, hogy az államháztartásból a magyar állam sokkal több előnyt húzott, mint azt a szerződések körüli megújuló viták (a közös költségekről, kvótákról stb.) láttatni engedték. S ha látták is a politikusok, nem ezekről a saját előnyökről beszéltek, hanem a sérelmekről. (Sokan állítják, bizonyítani nehéz, hogy a mindig panaszkodó magyar mentalitás, az üzlet előnyeit soha el nem ismerő magatartás e korból származik. De vidám teázások között ugyanezt mondják el a hozzánk hasonló nemzeti önkritikára hajlamos osztrák kollégák is a mentalitás-örökségről.)

Ehhez a bizalmatlansághoz járul a kurucos osztrákellenesség, amelyet a bevezetőben idézett Thaly-versecske fogalmaz meg. A polgári fejlődés következtében a magyar értelmiségi pozíciókban – egyetemi oktatásban, zenei életben, újságírásban stb. – mind több az ún. idegen, nem magyar származású

elem; a polgári Budapest kultúrája mind jobban kozmopolita lesz és a hagyományos magyar középosztály kezdi féltetni a maga pozícióinak elvesztését. És az idegenellenességnek ekkor első számú célpontja a német (értsd osztrák), majd a századelőtől a német mellett a zsidóság, illetve a feltörekvő szláv nemzetiségű értelmiség.

*Harmadik kép: az együttérzés és a „nemzeti ellenség” propagandája
(1918–1955)*

Az első, majd a második világháború máig fel nem tárt változásokat hozott a közgondolkodásban. (Ne feledjük, döntően ugyanaz a generáció éli meg a két háborút, s a harcoló nemzetállamok hozzávetőlegesen azonos csoportosításában!) Mind az 1914–18, mind az 1939–45 közötti háborúban a magyar állam az osztrák, illetve a német állam oldalán harcolt. A közös harc ténye a hivatalos propagandával vegyítve 1914 és 1918 között jelentős osztrákok iránti szimpátiát eredményezett.

Az együttérzést elősegítette az osztrák–német–magyar uralkodókkal és felségjelvényekkel ellátott színes olcsó bögrécskék, emléktárgyak, emblémák terjesztése, és a „közös hadicélok”. Úgy látszott, hogy a konok öreg császár politikai baklövésai („az öreg trotthi korlátoltságai”, ahogy állítólag a pesti kávéházakban mondták) feledésbe merülnek. (Még az is, hogy nem tudott engesztelő gesztust gyakorolni az aradi vértanúk, vagy Kossuth ügyében.) Fokozta az együttérzést az 1918. évi vereség, s az hogy a magyar állam mellett Ausztria szenvedte el a legnagyobb veszteségeket. A közös Monarchiában még csak a lojálisok emlegették a „sógor”-ságot, most ez már általánosan elterjedt az osztrákokkal kapcsolatban. (Ne felejtsek el, hogy a magyar nyelvben a sógorság nemcsak a családi kapcsolatot jelenti, tehát házas társam testvére, hanem a férfiak között azt is jelenti, hogy közös barátnőnk, szeretőnk volt.) Most tudatosodik csak a magyar középosztályok gondolkodásában, hogy az 1830–1918 közötti időszakban nemcsak az állami-politikai összeütközések és viták voltak a jellemzők, hanem az is, hogy a polgári életben családi összefonódások következtében osztrák, szláv, magyar zsidó eredetű családok tízezrei kerültek rokonságba egymással. Csak a közös államkeret felbomlása után tudatosult, hogy kis közös vállalatok, ma azt mondanánk joint venture-ök ezrei kötötték össze az osztrák és a magyar állam polgárait. Ekkor ébredtek rá, hogy ezekkel a sógorokkal, üzlettársakkal korábban első sorban családi vitákat éltek meg, s hogy a mostani (1918 utáni) helyzet mennyivel nyomorúságosabb. Válás utáni vágyakozás volt ez az elvált feleség után.

Az Anschluss ténye is mindenekelőtt a Német birodalomtól tartó konzervatív-katolikus – polgároknak váltott ki egy új típusú együttérzést. Ugyanakkor ez a közös állami-nemzeti háborús sors magával hozott egy újabb német, és ezzel osztrákellenességet is. A magyar politikai ellenzék már a háború alatt örömmel gyűjtötte meg a kihunyni látszó kuruc tüzek lángjait. (Időközben ugyanis a kuruc-keresztény kurzus 1906–1910 közötti kormányzása után látványos vereséget szenvedett.) Megerősödött – különösen a dzsentri sorból származó állami tisztviselő középosztály gyermekeiben –, hogy a magyar nemzeti

vereségnek és területeink elvesztésének oka az 1867. évi vegyes házasság, a nemzeti eszmények irányában nem eléggé fogékony elemek térnyerése. Természetesen megtalálhatjuk e felfogás képviselői között azoknak a frissen magyarra asszimilálódott középrétegeknek gyermekeit is, akik állásokhoz, szellemi pozíciókhoz reménykedtek jutni egy nemzeti őrségváltás eredményeként. E felfogás megerősödése jelentősen hozzájárult ahhoz a népünnepély-hangulathoz, amely a Monarchia felbomlását, a magyar állami függetlenség kikiáltását kísérte. Hogy azután mély elkeseredésbe csapjon át az ünnep másnapján, amikor tudomásul kellett venni, hogy a nemzeti középosztálynak a volt államterület egyharmada marad felségterületként.

Az osztrák- és németellenesség csak erősödött a magyar középosztályok ellenzéki politikusaiban 1938. az Anschluss után. Ez magyarázza, hogy az antifasiszta politikai erők körében az osztrákellenes kuruc hagyományok ismét feléledtek, a mozgalmi jelszavak, dalok, politikai brosrák szintjén, a polgári németellenesek soraiban éppúgy, mint a kommunisták között. A németellenesség és osztrákellenesség ismét összemosódik. S megjelenik egy újabb tényező: a hazai zsidóság félelme a fasizmustól, majd a Holocaust, ami nehezen kitörölhető német- (illetve német-osztrák) ellenességet oltott a magyar társadalom legmobilibb rétegébe. Különösen a kommunista publicisztika járt az élen, hogy a Habsburg-ellenes magyar kuruc hagyományokat mozgósítsa az antifasiszta propaganda számára. S ez az összemosás a kommunista Révai József publicisztikájában virágzott ki, de megmaradt – nyomaiban – az 1990-es évekig, a keresztény nemzeti politika protestáns-függetlenségi szárnyának gondolkodásában is. 1945 után egy ideig élt még ez a német-, osztrákellenesség, amelynek alapfogalmai: gyarmatosítók, felsőbbrendűnek állítják be magukat, fenyegetik nemzeti önállóságunkat s ugyan olyan kegyetlenkedésekre képesek, mint a fasiszták.

1948 után, amikor a németellenes ideológia a proletárdiktatúra hivatalos ideológiája lett, sokat vesztett hatásából. És az olvadás első éveiben, 1954–55-ben Ausztria, mint sikerállam jelent meg a Szabad Európa Rádiót hallgató és a szovjet megszállást nehezen viselő magyar közvélemény előtt. Az 1955. évi semlegesítés rendkívül emelte az osztrákok presztízs-szintjét, mind a politikával foglalkozó értelmiség, mind az egyszerű emberek előtt. S talán ekkor vették véglegesen tudomásul, hogy az osztrákok nem azonosak a németekkel.

Negyedik kép: a sógor idealizálása (1956–1990)

1956 legalább olyan fordulópont az osztrák–magyar kapcsolatok történelmében, mint 1848–49. S legalább olyan erősen színezte át, s színezi máig az osztrákokról alkotott képet, mint százegynéhány esztendővel ezelőtt 1848–49. Ausztria volt az az állam, ahonnan segítséget várhattunk az 1956. évi felkelés idején, oda lehetett menekülni a bukás után, az osztrák állam tett a legtöbbet menekültjeinkért. Táborokba fogadta őket annak ellenére, hogy – mint arról itthon is valós hírek jártak – a magyar menekültek nem mindig viselkedtek nemesen, s az osztrák hatóságoknak a politikai menekülteken kívül számtalan kalandvággyal és lumpen-elemmel is számolnia kellett. Magyarországon le-

gendássá nőtt az osztrák emberek jószívűsége, segítőkészsége. A különféle igaz történeteknek érdekes hatásuk volt a folklórra. Az emberek továbbra is a külföldi betolakodók elleni élel énekelték a kuruc nótákat, de most már nem az „osztrák–német” betolakodókra gondoltak, mint korábban, hanem egy egészen más, keleti gyarmatosítóra. A kuruc-kultusz osztrákellenes éle ekkor szinte teljesen kiveszett.

Mindez párosult egy másik valós körülménnyel: Ausztria volt a nyugati világ velünk határos állama, amelyet az 1960-as évektől el is lehetett érni. A hruscsovi reformok után Ausztria volt az az állam, amellyel a Kádár-kormányzat kezdte kiépíteni nyugati kapcsolatait. Végére is Ausztria semleges ország volt, nem tagja semmilyen katonai tömbnek. S mi volt az 1956. évi felkelés nagy célja? Nem a NATO-hoz való csatlakozás, hanem a semlegesség. A politizáló értelmiségben az osztrák sógor útja volt a követendő: a két nagyhatalmi tábor között a kis nemzetek semlegességét elérni. Az először Nyugatra utazó közember előtt Ausztria volt a bevásárlóország. A 60-as években innen származott a kicsit magasabb életszínvonal presztízstermékeinek nagy része: a nylon ing, olcsó karóra, orkánkabát, nyugati rocklemezek, divatos ruhák, majd a 70-es években a nyugati autóalkatrészek, a kvarcórák, olcsó számológépek, és a déligyümölcs. Ekkoriban kezdték értékelni az osztrák házak és kertek rendezettségét. Az 1961-ben kiadott Új Magyar Lexikon az osztrákokról még azt írja: jódliznak és a népművészet nagyon fejlett. De a közember az 1970–80-as években az osztrákban már a fejlett nyugati technika hordozóját tiszteli. S ahogy 1966-tól kezdenek a DDR- és BDR-németek, valamint az osztrákok Magyarországra jönni, határozott a megkülönböztetés a szegény, spórolós és rideg DDR-német és a gazdag, de tartózkodó és tiszteletre méltó BDR-turisták, és elkülönítve tőlük, szintén gazdag, megállapodott, de egyúttal kedélyes, énekelni, inni, azaz élni szerető osztrákok között. Nem hiszem, hogy volt valaha is erősebb sógorság-érzés a magyarokban az osztrákok iránt, mint 1970–89 között.

Az 1989–90-es nyitás igazolni látszott ezt a képet. Ausztria, melynek államközi kapcsolatai 1964 után Magyarországgal is rendkívül kiegyensúlyozottak – 1989–90-ben a rendszerváltás idején a legjelentősebb partner volt. Nemcsak a diplomácia szintjén, de a köznapi életben, és a kultúra szintjén is. Nemcsak ígérekkel, közös TV-nyilatkozatokkal, hanem tettekkel is. Magyarországon az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörlése után osztrák–magyar akció indul, amely a művészet és tudomány támogatásával egy időben a konzervatívoknak s a radikális ellenzéknek egyaránt segítségére volt a többpártrendszer kibontakoztatásában. Az 1988. évi társasági törvény után mindehhez felsorakozott a privát joint venture-ök sora.

Ötödik kép: a csalódás után a józan barát képe

Az 1990. évi hatalomváltás a volt szocialista országokban illúziók sorát ébresztette. Sem a közvélemény, de sajnos az újonnan hatalomra került politikusok jelentős része se volt tisztában azzal, hogy a nyugati világ egyáltalán mire képes a volt szovjet zóna megsegítésében. Mint ahogy azzal sem, hogy a

váltás a piacgazdaságban a piacviszonyok bevezetését jelenti, nem pedig egyoldalú segélyakciók sorát. Azt pedig végképp nem jelenti, hogy úgy lehet majd dolgozni, mint eddig keleten volt szokás és úgy lehet majd élni, mint nyugaton. A nyugati – közöttük a legnagyobb számú osztrák – befektető természetesen ugyanazokat az üzleti elveket követte, melyeket a világ bármely részén eddig is követett és természetesen nem volt hajlandó tolerálni sem a rossz munkaszervezést, sem a lusta munkaerőt. Nehezen szokták meg a magyarok, hogy az osztrákok nem egyszerűen költeni hozzák ide schillingjeiket, hanem fialtatni. Mint ahogy a magyar termelési szféra is nehezen vette és veszi tudomásul az állami-nemzeti protekcionizmust Nyugaton a magyar termékkel szemben. De a Kleider-Bauer üzlethálózat eladói is sajnálkozva mesélik a vásárlóközönségnek, hogy a hazai „ránk szabott” ruhák helyett azért árusítanak cinege-vékony bábukra szabott „isten-tudja” honnan származó terméket, mert a Kleider-Bauer otthonról meg Olaszországból többedosztályú terméket hoz be s közben nem a magyar ruhagyárakból rendel. (Pesten a csalódás köznapi szlogenje így szól: „Leider Bauer”.)

Akár így van, akár nem, az idealizálást lassan váltja fel a kijózanodás és annak felismerése: a kölcsönös előnyök nem csak a házasság, hanem az üzlet alapja is. Kölcsönös előnyök, kölcsönös érdekek és kölcsönös bizalom: ezek a tartós és kiegyensúlyozott kapcsolatrendszerek feltételei.